

Projev prezidenta republiky Václava Havla před poslanci Evropského parlamentu

Štrasburk, 16. února 2000

**Paní předsedkyně,
paní poslankyně,
páni poslanci,
vážení přítomní,**

často dnes slyšíme otázku, zda vedle vědomí či pocitu národní příslušnosti existuje v duších Evropanů i vědomí či pocit evropanství, zda se tedy Evropané vskutku cítí být Evropany, anebo zda jde spíš jen o pomysl či teoretický konstrukt pokoušející se geografický fakt povýšit na stav myslí. Tato otázka je vyvolána mimo jiné rozpravou o tom, jak velké části své suverenity mohou a mají národní státy předávat společným orgánům Unie. Leckdos zdůrazňuje, že bude-li jednoznačně zakoušená národní příslušnost příliš rychle zatlačována málo zakoušenou, ne-li chimérickou příslušností evropskou, nemůže to skončit dobře.

Jak tomu tedy vlastně je s naším evropanstvím?

Zeptám-li se sám sebe, jak dalece se já sám cítím být Evropanem a co mne s Evropou svazuje, pak první, co se mne zmocní, je mírný údiv nad tím, že si tuto otázku kladu až teď, pod tlakem určitých aktuálních politických témat či úkolů. Proč jsem si ji vlastně nepoložil už dávno, někdy v dobách, kdy jsem se začal orientovat ve světě a přemýšlet o něm i o sobě samém? Považoval jsem snad svou příslušnost k Evropě za něco veskrze vnějšího, nepodstatného, za něco, čím věru není nutné se trápit nebo vůbec zabývat? Anebo jsem naopak své evropanství chápal jako něco tak absolutně samozřejmého, že to nezasluhuje jakékoli tázání či zkoumání či vůbec artikulaci?

Pravděpodobnější je druhá možnost: vše, k čemu jsem se kdy upínal, bylo patrně tak samozřejmě evropské, že mne vůbec nenapadlo si to jako takové uvědomovat. Nepovažoval jsem za důležité to tak nazývat a vůbec pátrat po tom, zda to, co si myslím, má být spojováno se jménem nějakého kontinentu. Ale nejen to: mám pocit, že v mládí bych si dokonce připadal trochu směšný, kdybych o sobě říkal či psal, že jsem Evropan, že cítím a myslím evropsky, kdybych se vůbec jakkoli výslovně hlásil k Evropě. Něco takového by mi tehdy připadalo velmi patetické a namyšlené, cítil bych to jen jako jinou a ještě pyšnější verzi onoho patriotismu, který mi vždycky vadil u patriotů národních.

Jinými slovy: zřejmě jsem byl Evropanem tak samozřejmě, že jsem to nereflektoval. A přesně tak tomu je asi u většiny Evropanů: jsou bytostně Evropany, ale neuvědomují si to, sami se tak nenazývají, a při průzkumech veřejného mínění se dokonce trochu diví, že by se najednou měli právě ke svému evropanství verbálně hlásit.

Reflektované evropanství nemá, jak se zdá, v Evropě příliš velkou tradici.

Nepovažuji to za dobré a vítám, že se naše evropanství dnes začíná vynořovat z neurčitého moře samozřejmosti. Tím, že se na ně vůbec ptáme, že o něm přemýšlíme a že se pokoušíme pojmenovat, v čem spočívá, významně přispíváme ke svému sebepochopení. Což je nesmírně důležité především proto, že se ocitáme ve světě multikulturním a multipolárním, v němž je schopnost vnímat svou identitu prvním předpokladem dobrého soužití s identitami jinými. Ostatně pokud se Evropa dosud tak málo zabývala svou vlastní totožností, bylo to především asi proto, že se považovala nesprávně za celý svět nebo aspoň za něco o tolik lepšího než zbytek světa, že necítila potřebu se vymezovat vedle jiných. Což mělo pochopitelně velmi neblahé důsledky v jejím praktickém chování.

Reflektovat evropanství znamená tázat se, jaký soubor hodnot, ideálů či principů pojem Evropy evokuje či je pro Evropu příznačný. Ale znamená to víc. Znamená to ze samé podstaty věci tento soubor i kriticky zkoumat. A tudíž záhy si uvědomit, že mnoho evropských tradic či principů či hodnot se vyznačuje velkou dvojsmyslností a mnohé z nich, jsou-li určitým způsobem domyšleny, využity či zneužity, mohou vést do pekel.

Vstupuje-li tedy Evropa do éry sebereflexe, pak to znamená, že se chce jednak vymezit vedle druhých, jednak sama v sobě hledat to, co je dobré, co se osvědčilo, co míří do budoucna.

Když jsem měl před šesti lety tu čest vystoupit poprvé před tímto parlamentem, hovořil jsem o nutnosti zdůrazňovat duchovní a hodnotovou dimenzi evropské integrace a svěřil jsem se zde se svou obavou, že duchovní, historický, politický a obecně civilizační smysl evropského sjednocovacího procesu je povážlivě zakrýván otázkami technického či ekonomického či finančního či administrativního rázu, což může posléze veřejnost docela zmást. Tehdy má slova zněla trochu provokativně a já si nebyl jist, zda mne Evropský parlament nevypíská. Nejen, že se to nestalo, ale rád konstatuji, že dnes by tatáž slova už zdaleka tak provokativně nezněla.

Ano, desetiletý dramatický vývoj Evropy po pádu železné opony, stále zřejmější nutnost rozšiřování Evropské unie, stále rychlejší integrace hospodářská, jakož i pestrý soubor nových hrozeb, které tato doba přinesla, to vše nutně vedlo k tomu, že i Evropská unie otevřela prostor ke své nové a důkladnější sebereflexi a k novému hledání a definování hodnot, které ji spojují a které dávají její existenci smysl.

Občas se objevuje názor, že toto hledání přichází pozdě. Že integraci hospodářské měla předcházet sebereflexe a integrace kulturní a politická, že se tak říkajíc začalo odzadu.

Nemyslím si, že to je soud spravedlivý. Po druhé světové válce stála demokratická západní Evropa tváří v tvář vzpomínce na hrůzy obou světových válek a tváří v tvář nebezpečí expanze komunistického totalitního panství. V té době bylo skoro zbytečné mluvit o hodnotách, které je třeba uchránit. Tyto hodnoty byly totiž všem zřejmé. Bylo naopak třeba co nejrychleji Západ spojovat tak říkajíc technicky, a tím velmi prakticky omezovat možnost vzniku nebo šíření diktatury, jakož i nebezpečí recidivy starých nacionálních konfliktů.

Je tomu asi podobně jako s mým pocitem evropanství: tak jako ono bylo pro mne po dlouhá léta a desetiletí natolik samozřejmou věcí, že mne vůbec nenapadlo se k němu výslovně hlásit, bylo pro západní Evropu všechno, co musela chránit, tak samozřejmé, že necítila nijak zvlášť silnou potřebu to pojmenovávat, analyzovat, domýšlet či proměňovat do různých politických a institucionálních faktů. A tak, jako jsem byl já donucen až teď se ptát sám sebe, cítím-li se být Evropanem, a přemýšlet, co to vlastně znamená jím být, byla i integrující se demokratická Evropa zřejmě donucena až světodějnými událostmi posledního desetiletí vskutku důkladně přemýšlet o tom, na čem je její sjednocování vlastně založeno a k čemu by mělo vést.

Základní okruhy evropských hodnot - jak je formovaly pohnuté duchovní i politické dějiny Evropy a jak si některé z nich osvojují i další části světa - jsou, myslím, jasné: je to respekt k jedinečné lidské bytosti, k jejím svobodám, právům i k její důstojnosti, princip solidarity, rovnost před zákonem a právní stát, ochrana všech typů menšin, demokratické instituce, oddělení moci zákonodárné, výkonné a soudní, pluralitní politický systém, úcta k soukromému vlastnictví i podnikání a tržní ekonomika, rozvoj občanské společnosti. Soudobá podoba těchto hodnot samozřejmě zrcadlí i bezpočet novodobých evropských zkušeností, včetně toho, že se náš světadíl dnes stává významným multikulturním průsečíkem.

Dovolte mi, abych se nejprve z důvodů, které vysvětlím, zastavil u jedné z těchto fundamentálních hodnot. Jde o občanskou společnost.

V dnešním západním, to znamená euroamerickém světě je bohatě strukturovaná, otevřená a decentralizovaná občanská společnost založená na důvěře ve svéprávnost občanů i jejich rozmanitých společenství základem demokratického státu a zárukou jeho politické stability.

Má-li se Evropská unie v dohledné době rozšířit o nové demokracie, což je podle mého názoru v jejím vitálním zájmu, pak je velmi důležité, ne-li vůbec nejdůležitější, aby pomohla v těchto zemích obnovit a rozvinout občanskou společnost. Nebyla totiž žádná náhoda, že komunistická diktatura krátce poté, co se etablovala, začala rychle a násilně trhat jemné předivo občanské společnosti a v podstatě je zlikvidovala. Věděla totiž velmi dobře, že dokud budou fungovat a působit nejrůznější zdola vyrostlé struktury občanského života, dotud nebude mít skutečnou kontrolu nad obyvatelstvem. To, co z autentické občanské společnosti zbylo, žilo a vyvíjelo se jako přímá či nepřímá rezistence. Evropské hodnoty tedy žily v tomto prostředí nikoli díky politickému systému, ale navzdory jemu.

Sebestrukturaci společnosti nelze samozřejmě shora nadekretovat. Lze jí však vytvořit příznivé podmínky, dobrý prostor k rozvoji.

Úkol pomoci v tomto směru novým demokraciím by měl být organickou součástí úkolu širšího: trvalého prohlubování a posilování občanské společnosti v celoevropském měřítku.

Čím členitější, rozmanitější a navzájem propojenější budou nejrůznější evropské občanské struktury, tím lépe budou nové demokracie připraveny na členství, tím rychleji se v nich bude prosazovat princip důvěry k občanům a princip subsidiarity a tím stabilnějšími se tyto státy stanou. Ale nejen to: tím pevnější fundament bude mít i sama Evropská unie jako nadstátní společenství.

Konkrétně to znamená mimo jiné nebo možná především to, aby se různé úkoly společenské solidarity přenášely na úroveň samospráv a neziskových či veřejnoprávních organizací. Čím nižší bude úroveň, na které jsou přerozdělovány prostředky, tím bude toto přerozdělování průhlednější, tím bude ekonomičtější, tím lépe pokryje nejrozmanitější potřeby společnosti, z centra státu nedohlédnutelné, a tím bude i sama společenská solidarita autentičtější, protože tím zřetelněji bude svázána s konkrétními lidmi či jejich sdruženími. Tato autentická solidarita občanů, společenských skupin, sídel a regionů je také nejlepším zázemím té solidarity, kterou zprostředkovává a může zprostředkovávat pouze stát jako celek. A existuje-li tu ještě tak velká nadstátní entita, jakou je Unie, a má-li i ona dobře fungovat jako nástroj solidarity, pak o to pevnější a bohatší musí být i tento její autentický občanský základ.

K rodící se evropské sounáležitosti by měla samozřejmě patřit i trvale sílící obecná citlivost ke všem náznakům či projevům nacionálního sobectví, xenofobie a rasové nesnášenlivosti. Jednou z nejtrpčích kapitol novodobé evropské historie byla politika appeasementu, která vyústila v mnichovskou kapitulaci před zlem. Tato zkušenost je velikou výzvou k bdělosti. Zlu je třeba čelit v zárodku a nestačí, když mu budou čelit jen vlády. Postoj vlád musí vyrůstat z postoje občanů.

Jiným projevem společenské solidarity je starost o bezpečnost. Ta je úkolem státu či nadstátního svazku. Evropská unie začíná intenzivně pracovat na nové koncepci své bezpečnostní politiky. Tato politika by se měla vyznačovat schopností rychle rozhodovat a rychle proměňovat společná rozhodnutí v činy. Zdá se mi to být nesmírně důležité. Zdá se mi, že je k tomu nejvyšší čas. A zdá se mi, že nám k tomu mnoho řekla nedávná zkušenost s Jugoslávií.

Zásah NATO podle mne ukázal poměrně jasně několik věcí.

Za prvé: úcta k lidskému životu a lidské svobodě, jakož i ohled k celoevropské bezpečnosti si mohou vyžádat v krajním případě i zásah za hranicemi Evropské unie. Čím silnější mandát takový zásah má, tím samozřejmě lépe. Lze si však bohužel představit i situaci, že mandát od OSN nemusí přijít a přesto bude zásah v zájmu mnoha lidí, celé Evropy a samotné lidské civilizace. Nejsm si jist, zda donedávna byla Evropa na takovou neblahou alternativu připravena. Teď je nepochybně připravenější. Aspoň psychologicky. Myslím, že by toho měla rychle využít i k přípravě věcné či technické.

Za druhé: je třeba působit daleko víc v oblasti bezpečnostní prevence. Jak v Kosovu a Srbsku, tak v Bosně a Hercegovině i v dalších místech bývalé Jugoslávie mohly být ušetřeny desítky tisíc lidských životů a nezměrné materiální hodnoty, kdyby mezinárodní společenství bylo schopno zasáhnout přiměřeným způsobem dříve, v samotných počátcích konfliktů. Navzdory všem výzvám, apelům a upozorněním na možné či blížící se hrůzy se tak bohužel nestalo. Jedním z důvodů byl nepochybně ohled na nejrůznější dílčí či domácí zájmy a malá schopnost vládnoucích garnitur riskovat ve jménu obecně dobré věci.

Za třetí: rozhodující roli v daném případě sehrály Spojené státy a je víc než pravděpodobné, že bez jejich energie by mezinárodní společenství dodnes bezradně přihlíželo hrůzám, které vedly k zásahu v Kosovu. Evropa však nemůže být navždy odkázána na Spojené státy, zvláště jde-li o problém evropský. Musí být schopna se shodnout na řešení a řešit situaci sama. Je nemyslitelné, aby v dnešním světě, kde se malé celky zákonitě spojují v různá mezinárodní či nadnárodní společenství, Evropská unie obstála jako respektabilní komponenta světového pořádku, aniž by byla schopna se sama shodnout na způsobu ochrany lidských práv nejen na svém vlastním území, ale i ve svém radiačním poli, tedy v prostoru, který možná bude jednou též její součástí.

Řekl jsem před okamžikem, že rozšiřování považuji za vitální zájem Evropské unie.

Dovolte mi, abych toto své přesvědčení zopakoval a zdůraznil.

Možná to je zkušenost člověka, který zažil čtyřicet let komunistického panství a předtím nadvládu nacismu, možná to je dokonce specifická zkušenost obyvatele země ležící v samotném středu Evropy, která je tudíž po mnoho staletí velkou křižovatkou různých evropských duchovních proudů i geopolitických zájmů a posléze místem zrodu nejedné celoevropské konfrontace, co mne vede k pevnému přesvědčení, že Evropa je jediné politické těleso s nedělitelnou bezpečností. Představa, že mohou natrvalo vedle sebe existovat dvě Evropy, totiž Evropa demokratická, stabilní, prosperující a integrující se a Evropa méně demokratická, méně stabilní a méně prosperující, je podle mého názoru veskrze scestná. Podobá se představě, že v jednom pokoji může natrvalo vedle sebe existovat vytopená a nevytopená polovina. Evropa je jen jedna, byť jakkoli vnitřně rozrůzněná, a cokoli závažnějšího se v ní stane, bude mít své důsledky a reflexy v celém jejím zbytku.

Dnes má Evropa jako jedna politická entita šanci, kterou nikdy ve svých dlouhých a pohnutých dějinách neměla. Totiž šanci, že sama sebe uspořádá vskutku spravedlivě, mírově, na principu rovnosti a spolupráce všech. Nikoli násilí těch mocnějších páchané na těch méně mocných, ale všeobecný, byť namáhavý a zdoluhavý dohovor by měl být v nadcházejícím tisíciletí zdrojem evropského pořádku. Říkám-li v těchto souvislostech "evropský", myslím tím samozřejmě celoevropský.

Všichni víme, že rozšiřování Evropské unie je myslitelné jen rukou v ruce s průběžnou a neméně odvážnou reformou jejích institucí. Věřím, že z Mezivládní konference o reformě institucí vzejdou reálné návrhy, které posunou Evropskou unii správným směrem. Nemyslím si však, že tím institucionální změny v Evropské unii skončí. Naopak: podle mého názoru to bude začátek velmi dlouhého procesu, procesu, který bude možná trvat desítky let a který by měl být veden trvalou snahou rozhodování Unie zrychlit, zprůhlednit a zjednodušit.

Dovolíte-li, zmíním se o dvou konkrétnějších věcech, o nichž jsem už mluvil vícekrát a které by ve vzdálenější budoucnosti mohly podle mého osobního názoru k těmto cílům přispět.

Především si myslím, že Evropská unie by měla mít dříve či později svou stručnou, přehlednou a obecně srozumitelnou ústavu, takovou ústavu, kterou by si mohly všechny děti v Evropě bez velkých potíží osvojovat ve škole. Tato ústava, jak to bývá běžné, by měla mít dvě části. V první by byla formulována základní práva i povinnosti evropských občanů i států, základní hodnoty, na nichž sjednocená Evropa stojí, jakož i smysl a cíl její integrace. V druhé by pak byly popsány hlavní instituce Evropské unie, jejich nejdůležitější kompetence a jejich vzájemné vztahy. Existence takovéhoho základního zákona by samozřejmě neznamenala automaticky radikální proměnu dnešního svazku států v jeden veliký federální nadstát, jak se obávají euroskeptici, ale právě jen a jen to, že by obyvatelům sjednocující se Evropy mohlo být jasnější, co to Evropská unie je, mohli by jí lépe porozumět a mohli by se s ní daleko snadněji identifikovat.

Jedním z důležitých témat, o nichž se v souvislosti s institucionálními reformami Unie často a právem mluví, je otázka, jak dosáhnout toho, aby malé členské státy Unie měly jistotu, že nebudou přehlasovány státy velkými, ale aby zároveň bylo náležitě přihlíženo k velikosti jednotlivých států. Zdá se mi, že jednou z možností by mohlo být zřízení druhé komory Evropského parlamentu, do níž by se ovšem už nevolilo přímo, ale jednotlivé parlamenty by do ní volily ze svého středu své zástupce, například tři z každého státu. Zatímco by tedy první komora, to jest váš dnešní parlament, zrcadlila velikost jednotlivých členských států, druhá komora by posilovala jejich rovnoprávnost: všechny členské státy by v ní měly týž počet zástupců. Za této situace by například nemusela být Komise konstruována podle národní příslušnosti a národní parlamenty by mohly být daleko operativněji vtaženy do hry.

Ať už ale rozprava o institucionální reformě dopadne tak či onak nebo ať se tato reforma bude tak či onak vyvíjet, jedno se mi zdá být zřejmé: nesoulad či nedohoda o institucionálních věcech nesmí zbrzdit rozšiřování Unie. Kdyby totiž bylo toto rozšiřování příliš zdržováno, mohlo by to mít nepoměrně nebezpečnější důsledky, než eventuelní nehotovost institucionální reformy.

Dámy a pánové,

technická civilizace, která dnes pokrývá celou naši planetu, má svůj prapůvod na evropské půdě a byla rozhodující měrou ovlivněna euroamerickým civilizačním okruhem.

Za stav této civilizace nese tudíž Evropa zvláštní odpovědnost. Tato odpovědnost však už nikdy nesmí mít podobu násilného exportu vlastních hodnot či myšlenek či statků do zbytku světa. Právě naopak: Evropa by mohla začít konečně u sebe samé a působit na ostatní maximálně jen jako příklad, který je možné a není zároveň povinné následovat.

Celé moderní pojetí života jako neustálého materiálního pokroku a růstu založeného na sebevědomí člověka jako pána všehomíra je odvrácenou a nedobrou tváří evropské duchovní tradice. Toto pojetí života spoluurčuje i povahu soudobých civilizačních hrozeb. Kdo jiný by tedy měl těmto hrozbám nejdůrazněji čelit, než ta část světa, která velký a veskrze jednostranný civilizační samopohyb či samospád dnešního světa dala kdysi do pohybu?

Zdá se mi, že jedním z velkých úkolů Evropy na tomto přelomu věků je odvážně zreflektovat dvojsmyslnost svého přínosu světu, uvědomit si, že jsme svět neučili pouze lidským právům, ale že jsme mu předvedli i holocaust, že jsme mu nedali jen duchovní impulz k průmyslové a posléze informační revoluci, ale i k novověké odvaze ničit ve jménu rozmnožování hmotného bohatství nevidaným způsobem přírodu, drancovat její zdroje a zamořovat zemské ovzduší, že jsme sice otevřeli prostor k ohromnému rozvoji vědy a techniky, ale že jsme to udělali za cenu tvrdého vytěsnění celého velkého souboru velmi podstatných a komplexních lidských zkušeností, jak se utvářely v průběhu mnoha tisíciletí.

Evropa může začít od sebe. Může začít šetřit, uskromňovat se, ctít - v souladu s nejlepší tváří svých duchovních tradic - vyšší řád vesmíru jako něco, co nás přesahuje, a ctít i mravní řád jako jeho důsledek. Pokora, vlídnost, laskavost, respekt k tomu, čemu nerozumíme, hluboký pocit solidarity s ostatními, úcta ke každé jinakosti, ochota k oběti či k dobrým skutkům, které ocení jen věčnost, mlčky nás pozorující skrze naše svědomí - to jsou zřejmě hodnoty, které by mohly a měly být programem sjednocující se Evropy.

Nejhorší události dvacátého století má na svědomí úplně nebo z větší části Evropa: dvě světové války, fašismus a komunistický totalitní systém.

Evropa ovšem v posledním století zaznamenala i tři dobré události, byť nejsou všechny výhradně jejím dílem: konec koloniálního panství nad světem, pád železné opony a začátek vlastní integrace.

Myslím, že čtvrtým velkým úkolem, který před Evropou stojí, je pokusit se způsobem svého vlastního bytí ukázat, že nebezpečím, jež tato rozporuplná civilizace před světem otevřela, lze čelit.

Byl bych šťasten, kdyby se na tom všem mohla jako plnohodnotný partner podílet i země, z které přijíždím.

Děkuji vám za pozornost.